Sait Çetinoğlu – Türkiye'de "Sosyal-ist/Komünist" Hareketin Kökeni ve Bir Bileşeni Deyr-i Zor Mutasarrıfı "Canavar Ze-ki"

Posted on 19/07/2022

Türkiye "Sosyalist/Komünist" hareket Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kurduğu Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı ile başlatılması bir gelenektir. Öncesindeki örgütlenmeler dikkate alınmaz. Çok erken tarihte sosyalist düşünceyi coğrafyamıza taşıyan Ermenileri, Yahudileri ve Rumları geçtik, Türklerin/Müslümanların organizasyonlarından da söz edilmemesi de bir gelenek olmuştur.

Siyasi geleneklerin İttihatçı düşünceden kaynaklanmasının gereği olarak Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı da İttihatçı geleneğin eseridir.

Bu hareketi ve bu geleneği değerlendirirken Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'in dondurucu sularında trajik katlinden ayrı olarak değerlendirmek zorundayız. Sadece kuruculardan Mustafa Suphi ve Ethem Nejat'ın siyasi kökenlerine bakarsak ne dediğimiz açık olarak anlaşılacaktır; Mustafa Suphi, İttihadın fikir dergisi milli iktisatın savunucusu Türk Yurdu dergisinin yazı işleri müdürüdür. Eğer İTC kongresinde istediği maarif nazırlığı görevi verilmiş olsaydı bugün başka bir Mustafa Suphi hikayesi okuyacaktık. İkincisine gelince, Ethem Nejat İzmir maarif müdürüdür. İzmir'in, Ermeni Soykırımı mimarı Dr. Nazım'ın kontrolünde bir bölge olduğunu eklersek ne dediğimiz çok açık anlaşılacağını umuyorum. Dr. Nazım Jöntürk iktidarının ilk aylarında İTC'nin niyetini açıkça ifade eden bir kişiliktir. Türkiye'yi hiçbir zaman ayrı filetik ve dilsel bölgelere ayrılmış olan Avusturya'ya dönüştüğünü görmeyi hayal bile etmediğimizi ve öyle bir duruma hiçbir zaman müsaade

etmeyeceğimizi aklınıza iyice koymanız gerekiyor. Genç Türkler tek bir vücud halinde bugünden itibaren, isteklerine ters hareket edenlerin veya bu gibi düşüncelerini açığa vuranların karşısında olacaktır. Ortak bir Vatanın selameti için, bu dilsel sınırlamaları, filetik ayrılıkları , en önemlisi şimdiye kadar haritalarda gösterilen ve alışıldığı gibi mahalleleri Müslüman, Yunan, Ermeni, Yahudi diye bölerek yapılan ayrıcalıkları kökünden kazacağız ve her yönden başka her milliyeti ezeceğiz…[1] 2 saatlik uzun söyleşi Mikail Argiropulos tarafından bir İngiliz'in malikanesinde ABD elçisi ile İngiltere konsolosunun ve başka gazetecileri bulunduğu bir kalabalık önünde gerçekleştirilmiş, İzmir'de yayınlanan Genç İzmir ve Atina'da yayınlanan Atinadan gazatesinin 8 Eylül 1908 günlü 2126. Sayısında yayınlanmıştır. Nazım için okullar ve eğitim özel bir önem arz eder.

Kurucuların içinde bu eski ittihatçıların dışında biri daha vardır ki, bu yazıda dikkat çekeceğimiz eylemci, her devrin adamı Deyr-i Zor eski mutasarrıfı, Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal arasında arabuluculuk yapan Salih Zeki… Meraklısı için Arsen Avagyan'ın hazırladığı ayrıntılı Salih Zeki biyografisi ufuk açıcıdır[2].

Salih Zeki, Hamidi dönemde Tirebolu kaymakamlığında yolsuzluğa bulaşır, İttihatçılar terfi ettirerek Alaşehir kaymakamlığına getirirler. Burada 1913-14 Rum pogromunun örgütleyicilerinden biridir. Terfi ettirilerek Kayseri Develi kaymakamlığına atanır. Salih Zeki, Develi kaymakamlığı günlerinde Ermeni halkına yönelik zulümlerle ünlenir. Kayseri'de Ermeni Soykırımı Sürecinin ilk evresinde sergilediği vahşet ve dehşet onu Soykırımın ikinci evresinde terfien Deyr-i Zor mutasarrıflığına taşıyacaktır.

Avagyan, Salih Zeki'nin Kayseri günlerini şu sözlerle özetler: "Salih Zeki'nin, Develi'de yaptığı zulüm birçok anıda yer alıyor; bu nedenle yaptığı vahşetleri saymaya gerek görmüyoruz. Yalnız bir durumu belirtelim, Salih Zeki ancak eziyet etmekle kalmayıp, öldürülmeleri seyretmekten zevk alıyordu. Mesela, ölüm cezasına çarptırılan Ermenilerin idam edilişini seyretmek için "beş saatlik yolu inanılmaz bir zaman diliminde atla Kayseri'ye ulaşmıştır…" Avagyan, Salih Zeki'nin herhangi bir hukukî gerekçeye dayanmaksızın

Everek'te yaşayan Çanakkale kahramanlarından yüzbaşı Sarkis Torosyan ailesini sürgüne gönderdiğini ve Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi Sosyal Demokrat Hınçak Partisi üyesi Hampartsum Boyacıyan ve onun sekiz arkadaşını da işkencelerden geçirdikten sonra idam ettirip bunu 26 Temmuz 1915 tarihli telgraf ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğini ekler: "Mürettib-i ihtilâl oldukları tahakkuk etmesine binaen idamları tasdik-i âliye iktiran eden Kozan sancağı mebus-u esbakı Hamparsum Boyacıyan'la Develi kazasından sekiz şahsın dünkü gün merkez-i livada kale civarında salben idam edildikleri maruzdur. Fi 25 minhü Mutasarrıf Zeki."

Salih Zeki, Everek hapishanesinde, şahsen eziyetlere maruz bıraktığı tutuklu Ermenilere, nefretini gizlemez: Siz, hepiniz yazılarınızda bizim vahşetimizi anlatabilirsiniz, ama ben şu anda mutlu ve mesudum. Ben Ermeni ırkının düşmanıyım, ruhumun ve kalbimin telleri size karşı şiddetle, nefret doludur. Ermeni ve Türk milletlerinin dostluğu mümkün değildir. Damarlarımdaki bir damla kanda size karşı merhamet var olduğunu bilsem, bu ayıptan kurtulmak için o damarı koparıp köpeklere atarım.

Salih Zeki Soykırım'ın ikinci evresinde bir şekilde hayatta kalmış Ermenilerin katledilmesi için Deyr-i Zor vilayetine gönderilerek Soykırım Sürecinin en önemli aktörü olarak görevini tamamlar. Ermeni soykırımı tarihinde, Deyr-i Zor mutasarrıfı Salih Zeki adı, Resü'l-ayn ve karargâh merkezi Deyr-i Zor'da toplanan, yüz binlerce Ermeni'yi katletmekle anılır.

Salih Zeki'nin Deyr-i Zor günlerini, Aram Andonyan ve Yervant Odyan ayrıntılarıyla anlatırlar. Res-ul Ayn ve Deyr-i Zor'da Salih Zeki tarafından organize edilen katliamlarda öldürülen Ermenilerin sayısı kesinleşmemiştir. Salih Zeki katliamları sorulduğunda cevabında gururla katliamlarıyla övünecektir: 'Senin için on binlerce Ermeni'yi katlettiğin söyleniyor doğru mu?' Bu soruya cevaben Salih Zeki, gururlanarak, dedi ki: 'Benim namusum var, on bin ne ki. Biraz daha yükselt.'

Avagyan, 1915-1916 yıllarındaki Ermeni tehcir ve soykırımını Holokost'la

karşılaştırdığımızda, gördüğümüz bir diğer ayırt edici özellik Ermenileri vatanlarından yoksun bırakma (patriocide) fikridir. Nitekim Ermeni vilâyetlerindeki bu uygulamaya, İttihatçıların, daha sonra da Kemalistlerin daha kolayca asimile edilebileceğini düşündükleri aynı yörede yaşıyan Kürtler de aktif biçimde katılmış ve Ermeni topraklarına el koymuşlardır. Bir diğer deyişle Kürtlerin Ermeni soykırımında basit bir alet olarak kullanılmış olduğu fikri temelsizdir, çünkü Kürtlerin, Ermenileri yok etme planında rol oynaması da aynı fikre dayanır: Ermeni topraklarına sahip olmak. Sözleriyle Ermeni Soykırımının çok önemli bir özelliğine dikkat çekerken, zihniyetin sürekliliği açısından Kemalist dönemde de etkin ünlü İttihatçı gazeteci yazar Hüseyin Cahit Yalçın'ın Ermeni Soykırımının Mimarı Dr. Bahaeddin Şakir'e minnetini bildiren, şayet Bahaeddin Şakir'in anısını sonsuzlaştırmak gerekirse, doğu vilâyetleri memnuniyetle onun anıtını yerleştirmek için kapılarını açar sözlerinin altını çizer.

Salih Zeki, Deyr-i Zor'da mutasarrıflık görevini 19 Mart 1917'ye kadar sürdürdür. İstanbul'a çağrılan Salih Zeki Dâhiliye Nezareti'nde hiç bir göreve atanmamıştır; 1917-1918 yıllarında işsizdir. 1920 yılında İstanbul'da, Deyr-i Zor 'da Ermenileri öldürenler için açılan davada Salih Zeki gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı, hüküm Sultan tarafından da onaylandı.

Salih Zeki'nin İstanbul günlerini Osmanlı Meclisi'nin İzmir ve Aydın mebusu (1912- 1919) Emmanuil Emmanuilidis şu sözlerle nakleder: "1917'de Beyoğlu'nda kısa boylu, esmer, ahenkli bir vücuda sahip, 30-35 yaşlarında, dış görünüşü herhangi bir vahşilik göstermeyen bir gençle karşılaştık. Kendisinin Müslüman olduğunu, vali olduğu Zor Çölü'nde çok zengin olduğunu, 60.000 Ermeni'yi katledip çocukları canlı canlı gömdüğünü, dışarıya çok ender çıktığını, insan yüzü görmek istemediğini, adının Zeki olduğunu ve intihar etmeyi düşündüğünü bize söyledi. Sonradan gazetelerde (Vakit 2 Mayıs 1920, No. 890), yeni bir sürgün bahanesiyle her bir yandan Zor Çölü'ne toplanan Ermenileri tekrar yürüyüşe çıkartarak, düzenlediği atlı ve yaya çetelerle, kendisinin de bizzat bulunup izleyerek, önce yolda soyduktan sonra, Habur Bölgesi'nin ücra köşelerinde onları hunharca katlettikleri için, Askeri Mahkeme'nin 28 Nisan 1920 tarihindeki kararıyla, adı geçen bu kişinin gıyaben

idama mahkûm edildiğini okudum”[3]

Salih Zeki 1918 sonlarında İstanbul’dan ayrılarak Batum, Tiflis yoluyla Bakü’ye ulaşır. 1919 da Deyr-i Zor eski mutasarrıfını Bolşevik saflarına katılmış olarak görüyoruz.

Salih Zeki’yi Mustafa Suphi’nin Teşkilatında MK üyesi olarak yer alması da fazla zaman almaz. Salih Zeki’nin İstanbul’da Mülkiyedeki öğrenciliği sırasında Mustafa Suphi ile tanışmakta olduğunu biliyoruz., Suphi’nin evine aileden biri gibi girip çıkan birisidir. Teşkilât adına Türkiye’ye de gönderilen Salih Zeki, Erzurum’da yayınlanan Albayrak gazetesinin 9 Ağustos 1920 tarihli nüshasında “Yeni İnkılâp” başlıklı makalesinde Türkiye’nin kurtuluşu için önerilerini sıralar. Makalesinde, Salih Zeki Ermeni halkını Taşnak Partisi’nden ayırıp, Taşnak Partisi’ni düşman sayarak suçlar. Vilâyât-ı Şarkıyye ile Karadeniz sahilinin bir kısmı alçaklığın en harîs mümessili olan Taşnak baykuşlarına mahsus harabezâr haline getirilmiş ve bu sahilin diğer kısmında ise adı unutulduğu hâlde tarihî fecîaları hâlâ yaşayan Pont Krallığı’nın yeniden canlandırılmasına teşebbüs olunmuştur[4]

Salih Zeki Teşkilat temsilcisi olarak Mustafa Suphi’nin referans mektubu ile Ankara’ya gitmek için Anadoluya girmiş lakin, Ankara’ya ulaşamadan geri gönderilmiştir. Bu gezi ile ilgili bilgiler Avagyan’da ve TKP’nin dönüş belgelerinde i bulunmaktaysa da geziye ilişkin aşağıda verdiğimiz, Büyük millet Meclisi Başkanlığına gönderilen belgede[5] süreç ve geziye dair öneriler nakledilir. Belgenin altında Salih Zeki’nin muradına dair bir açıklama da bulunmaktadır. Salih Zeki’nin açıklaması kesiktir. Ya kaybolmuş ya da sakınca görüldüğünden gizliliği kaldırılmamıştır. Bilindiği gibi Türk arşivleri seçicidir. Belgeleri ayıklanarak araştırmacılara sunulur. Bazen katalogda 10 sahife görünen belgenin sadece bir sayfası araştırmacılara açıktır. Bazı durumlarda belge bir bahane ile geri çekilir.

Sol hareketin geleneğinde var olan İttihatçı kök ile beraberindeki Soykırım kadrosunun MK de yer alması, hareketin baştan ölü doğmasının en önemli nedenleri arasındadır. Aynı dönemde Yunan Komünistleri savaş karşıtı gösteriler ve grevler örgütlerken[6], Türk

“komünist”leri savaş yanlısıdırlar ve bu hevesle Suphi ve arkadaşları Milliyetçi Hareket yanında savaşmak için ülkeye giriş yapmalarına rağmen trajik sonlarına mani olamamışlardır. Zayıf ve ideolojik olarak yetersiz olsa dahi, “Sosyalist/Komünist” iddialı bir teşkilat, Milliyetçi Hareket tarafından kendi egemenlik alanında istenmemiştir.

Başlangıçtaki ideolojik sakatlığın etkisi, sol hareketin gelişmesini ve kökleşmesini sınırlarken, Yunan komünistlerinin ideolojik tutarlılığı, alternatif olabilmesinin önemli etkeni olduğunu ve çıkış noktasının çok önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Derkenarında dönemin iç ve dış siyasi düşünceye dair iliştirilen notlar belgenin bir başka ilginç noktasını oluşturan belgeye geçiyoruz:

Kimden: BMM Kalem-i Mahsûs Şifre Kalemi no: 157:

Gayet aceledir.

Bakü/Hâriciye=26/12.9.1336

Trabzon/20.8.1336

Rus-Şark

Kime: BMM Riyaseti’ne

Salih Zeki Bey’in hamil olduğu heyet-i merkeziye reisi Mustafa Subhi imzasını hâvî vesikadır.

Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı Heyet-i merkeziyesi tarafından Anadolu İnkılab Hükumeti ve Kuva-yı Milliye Kumandanlığı ile temin-i münasebet etmek ve hal ve vaziyet hakkında

anlaşılmak üzere memur edildiği bildirilmektedir. Mûmâ-ileyh bu maksadla Bakü'den Erzurum'a gelerek Şark Cephesi Kumandanlığı ile görüştükten sonra buraya geldi ve zat-ı samileriyle görüşmek üzere Ankara'ya hareket edecektir. Bakü'de in'ikad edecek olan kongrede bulunmak ve şark cephesi kumandanlığından telakki olunan ve bir keyfiyet dahilinde Trabzon ve Erzurum'dan gönderilen, Samsun ve Giresun'dan gönderilecek olan murahhaslarla beraber teşrik-i mesai etmek üzere Bakü'ye avdeti daha muvafık görmüştür. Ve bu babda Salih Zeki Bey'in maruzatı zirde olduğu maruzdur.

BMM Meclisi Riyaseti Huzur-ı Samisine

Bendeniz merkezi Batum'da olan Türkiye İştirakiyyun Teşkilatı tarafından Ankara'ya gelerek Anadolu İnkılab-ı Milliye kumandanıyla te'sîs-i münasebat etmek üzere Nahçıvan-Erzurum tarikiyle Trabzon'a kadar geldim. Şark Cephesi Kumandanlığı'yla da bu hususda temasda bulundum. Makam-ı samilerine arz edilmiş olacağı tabiidir. Ancak Anadolu'nun son vaziyetle temas etmiş ve bugünkü halini görmüş olmaklığım dolayısıyla Bakü'de bir Eylül'de içtima edecek kongrede hazır bulunup kongreyi tenvir etmek üzere Ankara'ya serian azimet ve yine müsaraaten Bakü'ye avdetim Kazım Paşa hazretlerinden tavsiye ma'mâfîh vesait-i hazıraya nazaran zamanın buna adem-i kifayetini tasdik buyurdular. Binaen-aleyh iki üç gün zarfında Bakü'ye avdetle kongreye iştirak etmek ve kongreden sonra Ankara'ya azimet üzere makam-ı sâmîlerine şimdilik tahriren temas etmekte muztar kaldım. Teşkilatımızın nokta-ı nazarı şudur: dünyanın en haris emperyalistlerinin en alçak amaline neden olan ….. [devamı yok]

---

[1] Mihail Rodas, Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti, çev. Evdokia Veriopulo, Belge Y. 2011, s 65

[2] Arsen Avagyan, Karanlıkta Kalmış Bir Eylemci İttihatçı Komünist Salih Zeki (kuşarkov) Sosyal Tarih Yayınları,2020.

[3] Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları, İstanbul, Belge Yayınları, 2014, s. 146-147.

[4] Salih Zeki, Yeni İnkılâp, Albayrak, 9 Ağustos 336, sayı 104,

[5] TİTE, K324G8B8001

[6] Foti Benlisoy, Kahramanlar, Kurbanlar Direnişçiler, İstos, 2019